

IV. IN MEMORIAM

HENRYK GRAJEWSKI (1914 - 1971)

(Szkic biograficzno-naukowy)

Zmarły w dniu 12 XII 1971 r. Profesor dr Henryk Grajewski należał do pokolenia prawników wykształconego przed wojną, dla którego dopiero w Polsce Ludowej powstały warunki większego udziału również w pracy naukowo-dydaktycznej. Tak się złożyło, że w środowiskach naukowych poza Łodzią pozostawał osobiście mało znany, gdyż na wiele lat przed śmiercią, po ciężkiej operacji, która tylko chwilowo powstrzymała postępy groźnego schorzenia, utrzymywany przy życiu dzięki sztuce lekarskiej musiał dużo czasu spędzać na kuracjach szpitalnych w kraju i za granicą. W obliczu stałego zagrożenia życia H. Grajewski wykazywał jednak tak wielki hart woli i pogodę ducha, że prawie nie przerywał pracy, której owocem było w ciągu 14 lat od pierwszej publikacji aż 7 monografii, nie licząc prac drobniejszych. Jest to twórczość naukowa wykraczająca daleko ponad przeciętną, co w związku z wartością wewnętrzną opublikowanych prac, o czym będzie niżej mowa, wyznacza miarę postaci H. Grajewskiego w polskiej nauce historii prawa. Należy dodać do tego bardzo czynny udział Grajewskiego w życiu Uniwersytetu Łódzkiego, tak w pracach organizacyjnych (m. in. na stanowisku prodziekana Wydziału Prawa), jak i w zajęciach dydaktyczno-wychowawczych, którym oddawał się z nie mniejszą pasją i poświęceniem, jak pracy naukowej. O tej drugiej stronie działalności H. Grajewskiego wiedzą dobrze słuchacze jego wykładów i uczestnicy seminariów oraz liczne rzesze młodych adeptów prawa, których wychowywał przez lat 20 jako opiekun I roku studiów; wiedzą też kształceni i wychowywani przez niego przedstawiciele młodej kadry uniwersyteckiej, a także koledzy — nie tylko historycy prawa — z Wydziału, którzy cenili sobie bardzo jego instruktywno-inspirujące uwagi wypowiedziane w toku rozmów i dyskusji naukowych. Charaktery-

styka H. Grajewskiego jako członka łódzkiej społeczności naukowej oraz dydaktyka i wychowawcy może wyjść tylko z grona tej społeczności. W moim wspomnieniu ograniczę się głównie do strony naukowej Jego działalności.

Henryk Grajewski urodzony w Łodzi 16 VII 1914 r. w rodzinie inteligenckiej, odbył studia prawne na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1932 - 1936. Przed wojną nie osiągnął jednak stabilizacji zawodowej ani zaspokojenia żywionych już wtedy aspiracji naukowych. Podczas okupacji hitlerowskiej przebywając na Wileńszczyźnie, brał udział w tajnym nauczaniu. Po powrocie do Łodzi w 1945 r. zajmował stanowiska odpowiadające swojemu wykształceniu w Zarządzie Miejskim, gdzie szybko awansując miał zapewnioną karierę jako prawnik-administratywista. W lutym 1949 r. wykorzystał przeciw skwapliwie okazję objęcia asystentury przy katedrze Historii Prawa Polskiego UŁ, a od 1950 r. poświęcił się wyłącznie pracy naukowo-dydaktycznej. Po uzyskaniu stopnia doktora praw w 1951 r. został adiunktem, a w latach 1953 - 1957 prowadził wykłady zleczone z powszechnej historii państwa i prawa oraz (w r. akad. 1954/55) ustroju Związku Radzieckiego. Od 1957 r. powierzono Mu wykłady przy katedrze Historii Państwa i Prawa Polski, a po habilitacji w 1961 r. został jako docent kierownikiem tej katedry. Na tym stanowisku pozostawał do końca życia, od I VIII 1971 r. jako profesor nadzwyczajny.

Pracę naukową rozpoczął Profesor Grajewski w zakresie historii prawa sądowego i do tej dziedziny należy Jego rozprawa doktorska o karze śmierci w najdawniejszym prawie polskim, którą po dodatkowych studiach opublikował w wersji rozszerzonej (1956 r.). Przedstawiając ten doniosły temat z dziejów prawa karnego w Polsce (do połowy XIV w.) Grajewski nie stroni od ujęć dogmatyczno-prawnych, których pewna doza jest niezbędna w każdej pracy o prawie, ale dzięki konsekwentnemu zastosowaniu w pracy materializmu historycznego nie popada bynajmniej w formalizm prawniczy. To pozwoliło Mu wyjść poza regulację normatywną kary śmierci według opisów źródłowych, do zbadania jej jako narzędzia walki klasowej w związku z prawami rozwoju społecznego. Wyniki tej pierwszej monografii Grajewskiego, oparte o bogatą dokumentację, zyskały uznanie recenzentów (W. Sawicki, G. Langrod), którzy zaliczyli pracę do pionierskich i trwałych pozycji w historii prawa polskiego.

Prowadząc dalej badania nad historią prawa karnego dawnej Polski w związku z rozwojem prawnym innych krajów Europy, H. Grajewski nie zacieśnił swoich zainteresowań do tej problematyki i w latach 1957 - 1966 poświęcił się poważnym studiom nad zagadnieniami historycznoprawnymi, zwłaszcza doktrynalnymi Polski XIX w. Wymagało to przedstawienia się na zupełnie odmienną niż w mediewistyce technikę pracy badawczej oraz operowania nowymi kategoriami źródeł (głównie rękopiśmiennych). H. Grajewski wyszedł przy tym ze słusznego założenia, że wobec braku własnej państwowości badania nad myślą politycznoprawną powinny stanowić główny składnik porozbiorowej historii państwa i prawa Polski. Szczególny wysiłek włożył Grajewski w odkrywanie i przypominanie nieznanych osobistości oraz ich dzieł — jak projekty konstytucyjne Grzegorza Bielawskiego (1807 r.), Felicjana Wolskiego (1840 r.), Aleksandra Dybowskiego (1848 r.).

Nie zrażając się trudnościami Profesor Grajewski sięgnął głęboko do obcej na ogół dotąd historykom prawa ideologii politycznoprawnej Wielkiej Emigracji i dał z tego zakresu 3 monografie, z których pierwsza poświęcona projektowi konstytucji dla Polski radykalnego demokraty A. Dybowskiego, stała się podstawą Jego habilitacji. Nowym też wkładem do nauki historycznej była obszerna praca o Komitecie Emigracji Polskiej z 1848 r., oparta na zespole akt z Biblioteki Polskiej w Paryżu, a przedstawiająca instytucjonalno-prawne i doktrynalne aspekty tej organizacji, która pretendowała do roli polskiego Rządu Tymczasowego. Niezależnie od specjalnego nastawienia problemowego tej pracy, recenzje kompetentnych

znawców (S. Kieniewicz, A. Lewak, P. Brock) podkreśliły jej szczególną wartość dla przyszłej historii Wielkiej Emigracji. Trzecie z tej serii opracowanie *Wzoru ustawy zasadniczej* F. Wolskiego, pisarza politycznego i zarazem, jak ustalił Profesor Grajewski, jednego z pierwszych przedstawicieli nauki prawa konstytucyjnego (państwowego) w znaczeniu nowoczesnym — przynosi cenne wyniki tak dzięki uwzględnieniu momentów porównawczych, jak i powiązaniu poglądów Wolskiego z warunkami życia i stosunkami społeczno-politycznymi w Polsce i na emigracji.

Osobną monografię H. Grajewski poświęcił problematyce historyczno-doktrynalnej Polski przedrozbiorowej, a to postaci Jana Schultza Szuleckiego i jego traktatowi uzasadniającemu tezę, że Polska była od czasów najdawniejszych państwem niepodległym. H. Grajewski okazał się w tej pracy wytrawnym historykiem nauki (historiografii prawniczej), traktując przedmiot swojego studium na tle pojęć z czasów jego powstania i w związku z ówczesną rzeczywistością — a konfrontując zgodność ustaleń Schultza z wynikami dzisiejszej nauki o sytuacji międzynarodowej Polski w średniowieczu i czasach późniejszych jest daleki od ahistorycznych polemik z poglądami tego autora¹.

Zajmując się przez dłuższy czas głównie zagadnieniami historyczno-doktrynalnymi okresu nowożytnego Profesor Grajewski nie zapominał przecież o prawie sądowym Polski przedrozbiorowej i zbierał do jego historii ciągle obfite materiały. Do wykorzystania tych materiałów przystąpił z gorączkowym pośpiechem w ostatnich latach życia, jakby przeczuwając, że nie może już tracić ani chwili czasu, aby przynajmniej część swoich badań przekazać nauce polskiej. Był już w tym czasie uczonym dojrzałym, świadomym swoich możliwości oraz zadań i potrzeb naszej historiografii prawnej. Biegła znajomość kilku języków (szwedzkiego nauczył się podczas wielokrotnych pobytów na leczeniu w Sztokholmie) predestynowała go do studiów historycznoporównawczych, ale zdążył dać temu wyraz tylko ubocznie, m. in. w recenzjach prac autorów obcych (w tym kilku z historii prawa karnego). Mimo głębokiego przetrawienia węzłowych zagadnień nauki historii prawa, H. Grajewski unikał wytyczania programów badań, powstrzymując się nawet od zamieszczania w swoich pracach wstępów metodologicznych, którymi tak szafują nawet młodzi i mało kompetentni naukowcy. Swoje założenia poznawcze i światopoglądowe prezentował najwyraźniej przy recenzowaniu dzieł autorów burżuazyjnych występując np. przeciwko przecenianiu wpływów Kościoła na rozwój prawny Europy (u M. J. Odenheimera i E. Kaufmanna) — albo przeciwko dyfuzjonistycznej koncepcji rozwoju prawodawstwa europejskiego, oderwanej od przyczyn i warunków wewnętrznych, w ujęciu szwedzkiego historyka prawa S. Gagnéra.

Henryk Grajewski, przekonany, że w sytuacji, w jakiej się znajdował do najpilniejszych Jego zadań należy rozwiązywanie merytorycznych problemów naukowych — podjął pod koniec życia badania nad ogólnym kształtowaniem się prawa polskiego i jego podstawowych zasad w związku z konkretnym układem sił i konfliktami klasowymi w społeczeństwie feudalnym Polski przedrozbiorowej. Z zagadnień rozwoju prawa zwyczajowego, na które przede wszystkim zwrócił uwagę, opublikował tylko drobną część przedstawiającą udział Jakuba Przyłuskiego w utrwalaniu i formułowaniu norm tego prawa na podstawie praktyki sądowej².

¹ Podobne ujęcie sugerował H. Grajewski, w liście z 30 I 1964 r., co do postaci i dzieła W. A. Maciejewskiego (w związku z moim zamiarem, później zaniechanym, opracowania tego tematu). Nie podzielał przy tym poglądów dyskwalifikujących absolutnie wyniki prac autora *Historii prawodawstw słowiańskich*.

² Z tego zakresu pozostała w rękopisie obszerna monografia, bliska przygotowania do druku (po rozszerzeniu pierwotnej, krótszej wersji) na temat powoływania i dowodzenia prawa zwyczajowego w procesie pt. *Consuetudinem allegare et docere*.

Wychodząc od tej formy prawa jako głównej w epoce feudalnej, Grajewski zajął się rozwojem i stosowaniem w Polsce prawa stanowionego w związku z obojętnością norm prawnych w czasie, kolizjami intertemporalnymi i kształtowaniem się zasady nieretroakcji (zakazu wstecznego działania ustawy) oraz ochrony praw nabytych. Praca poświęcona temu tematowi obejmuje cały okres przedrozbiorowy, przy czym stosowanie zasady nieretroakcji w praktyce sądów (do połowy XVI w.) zawiera osobna monografia, wydana już w 1971 r. Problematyka teoretycznoprawna, odnosząca się do wszystkich dziedzin prawa, stała się w ten sposób przedmiotem wszechstronnego opracowania historycznoprawnego na tle rozwoju ustawodawstwa i jego stosowania w praktyce. Obydwie te pozycje, z których druga nie doczekała się jeszcze recenzji, można śmiało zaliczyć do rzędu prac szczególnie cennych w polskiej nauce historii prawa, zwłaszcza sądowego. Ustalając dokładnie kształtowanie się zasad nieretroakcji i nienaruszalności praw nabytych, H. Grajewski stworzył solidne podstawy do dalszych badań nad węzłowymi zagadnieniami prawnymi dawnej Polski.

Śmierć przerwała twórczość Profesora Grajewskiego w momencie pełnego rozkwitu i dojrzałości, i uniemożliwiła Mu zakończenie wielu rozpoczętych prac. Część z tego, co pozostawił w rękopisach, da się może opublikować po dodatkowym nakładzie pracy ze strony współpracowników Zmarłego. Nagromadzone materiały i notaty będzie też można wykorzystać w pracach na analogiczne tematy³. Niestety, będą to tylko okruchy z tego, co byłby zdziałał sam H. Grajewski, gdyby dane Mu było przeżyć jeszcze dalszy, jak można sądzić, najbardziej twórczy okres swojego rozwoju naukowego.

Nie spełnił się już Jego zamiar, którego realizacja przyświecała mu od samego początku pracy naukowej, aby przedstawić pełne opracowanie historii polskiego prawa karnego na tle porównawczym, przede wszystkim słowiańskim⁴. To, co dał z siebie H. Grajewski w ciągu 20 lat działalności naukowej, zapewnia mu wybitne i trwałe miejsce w nauce historii prawa. Pełne zbilansowanie wartości jego dorobku wymagałoby dłuższego studium. Tu wystarczy jeszcze wskazać na niektóre ogólne cechy Jego osobowości twórczej i warsztatu naukowego. H. Grajewski nie należał do żadnej „szkoły” i pod tym względem zbliżał się do Jana Adamusa, swojego — jak pisał — Mistrza i Przyjaciela. Inaczej niż ten uczony — Grajewski nie był ogarnięty pasją walki ze „szkołami” i obalania mitów w nauce historycznej, lecz przejawiał najwyżej spokojny krytycyzm wobec poglądów innych autorów, co dotyczyło jednak także tych, z którymi pozostawał w ciągłej i przyjaznej współpracy.

Osobowość naukowa H. Grajewskiego nie kształtowała się jednostronnie, a silna indywidualność z upornym dążeniem do prawdy osiąganą własnym wysiłkiem — minimalizowała oddziaływanie na niego cudzych opinii i wzorów. Z pewnością nie pozostał przecież bez śladu udział w zespole badań nad dawnym prawem sądowym, kierowanym przez J. Adamusa; od niego przejął głównie docenianie znaczenia „metody prawniczej” (pewnej dozy prawnego dogmatyzmu), z umiarkowaną tylko skłonnością do „logicyzmu”, operacji polegającej w istocie na zastępowaniu

³ Z prac rozpoczętych, o różnym stopniu zaawansowania, zwracają uwagę m. in. zaopatrzone tytułami: *Prawo noszenia broni*, *Przysięga sędziowska*, *Publikacja ustaw w dawnej Polsce*, *Pokoje ziemskie a prawo karne*. Spora paczka materiałów dotyczących ustawodawstwa fabrycznego będzie z pewnością wykorzystana przede wszystkim ze względu na problematykę szczególnie aktualną w środowisku łódzkim. W spuściźnie po H. Grajewskim znajdują się też bardzo interesujące materiały dotyczące sytuacji więźniów politycznych w okresie międzywojennym. Problematykę niektórych rozpoczętych, a nie zakończonych studiów — H. Grajewski zużytkował przy poddawaniu seminarzystom tematów prac magisterskich.

⁴ O tym swoim „marzeniu” pisał do mnie obszernie, m. in. w liście z 29 III 1960 r.

faktów źródłowych rezultatami rozumowania konstrukcyjnego (Adamus walczył z przerostami takiego „logicyzmu” u Balzera, ulegając mu jednak w pewnym stopniu). W tym samym kierunku mogły działać silne w środowisku łódzkim wpływy niektórych przedstawicieli ośrodków naukowych Krakowa i Poznania. Stąd też zapewne spotkać się czasem można u Grajewskiego z przejawianiem pewności twierdzeń, będących jedynie mniej lub więcej uprawdopodobnionymi hipotezami, albo znowu zbyt szczegółowe dokumentowanie faktów, o mniejszym nawet znaczeniu, nie wywołujących specjalnych wątpliwości (np. w pracy poświęconej artykułowi statutu warszawskiego o przymusowej sprzedaży sołectwa, stanowiącej zresztą majstersztyk hermeneutyki prawniczej o zacięciu filologicznym). Skłonności takie są jednak u H. Grajewskiego bardzo umiarkowane i w całości Jego dorobku nie wycisnęły mocniejszego piętna.

W kierunku przeciwnym działało dogłębne przepojenie prac metodologią marksistowską, a w związku z tym zasadnicza eliminacja formalizmu prawniczego, od którego trudno się nieraz uwolnić nawet historykom „ogólnym” poruszającym problemy prawne (Adamus zarzucał go np. R. Grodeckiemu i G. Labudzie). Można się domyślać, że H. Grajewski przejął też jakieś nawyki od swoich nauczycieli uniwersyteckich, zwłaszcza J. Rafacza⁵, który wprawdzie w pracach z dawnego prawa polskiego przedstawiał typowy formalizm prawniczy, ale bynajmniej nie w wydaniu spekulacyjno-logistycznym właściwym Balzerowi, lecz ukryty pod pozorami normatywnej faktografii, jak u S. Kutrzeby, czy — sięgając dalej w przeszłość naszej nauki — u R. Hubego. Tych właśnie uczonych przypomina żywo stosunek Grajewskiego do dawnych pojęć i terminów (tak średniowiecznych, jak i — w pracach o Wielkiej Emigracji — z XIX w.) oraz umiejętne mierzenie ich dzisiejszymi, bez zbytnich obaw „modernizacji”, od której jest moim zdaniem dużo groźniejsza mieszanina pojęciowa powstała z tworów różnych okresów historycznych lub tylko z fantazji badacza.

Unikając spekulacji filozoficznych czy historiozoficznych miał jednak H. Grajewski dużo zrozumienia dla doktrynalnej strony badań historycznoprawnych, co przybierało nawet formę systematycznego podejścia historycznonaukowego (w pracy o Schultz Szuleckim). Nie unikał też konstrukcji teoretycznych, którym poświęcił dwie swoje najdojrzalsze prace; przykładem pewnego „przeteoretyzowania” jest w pierwszej z nich rozdział II „Norma prawna a negotia futura, praesentia i praeterita”. Było to jednak podejście do zagadnień teoretycznoprawnych (a podobnie dogmatycznych) należycie pogłębione przez materializm historyczny. Z drugiej strony dokładność analizy źródłowej, sprawiającej niekiedy wrażenie drobiaźgowości, nie stanowiła u Grajewskiego jedynie bogatej dekoracji, jakiejś Kariatydy rzekomo podtrzymującej wyrozumowaną koncepcję aprioryczną — ale była zawsze rzeczywistą podbudową trzeźwych wniosków. Tak np. skrupulatne nagromadzenie świadectw źródłowych i obfitej terminologii w rozdziale o powoływaniu prawa obowiązującego — stanowi partię integralną i niezbędną w monografii o zasadzie nieretroakcji w praktyce sądowej, podobnie jak szczegółowa analiza postanowień dotyczących retroakcji i nieretroakcji ustaw w rozdziale V monografii o granicach czasowych dawnego prawa polskiego.

Prace Profesora Grajewskiego, chociaż nie mogą odpowiadać wszystkim wy-

⁵ Gdy np. Grajewski przytacza treść artykułu 3 naszego kodeksu cywilnego z 1964 r. jako świeży przykład sformułowania zasady *Lex retro non agit* (*Granice czasowe...*, s. 36) — przypomina to żywo liczne cytaty z prawa międzywojennego w pracach J. Rafacza o dawnym prawie polskim, zwłaszcza podręcznikowych. Takie nawiązania, świadczące poglądowo o zasadniczej zbieżności między historią a dniem dzisiejszym, są uzasadnione, byle stosowane oszczędnie, jak u H. Grajewskiego.

mogom określonej „szkoły”, są wzorem dobrej roboty historycznoprawnej. Cechują się wysokim poziomem naukowym przy jasności i dostępności wykładu.

Henryk Grajewski, odznaczając się skromnością i bezpretensjonalnością, nie zabiegał o uznanie, które mu się jednak sprawiedliwie należy. Pracował do ostatnich granic możliwości, a chociaż nie dokonał wszystkiego, co zamierzał, na dużą miarę pozostawił wkład do nauki historii prawa. W całej swojej twórczości dążył do wzbogacania tej nauki, zbliżania jej do prawdy i rzeczywistości historycznej. Pracę uważał za główny sens życia i za obowiązek wobec nauki. Surowy dla siebie — H. Grajewski był zarazem pełen serdecznej uczynności i życzliwości wobec swoich współpracowników i całego otoczenia. Szczególnie życzliwą i ofiarną postawę okazywał, mimo dużych wymagań, młodej kadrze naukowej. Wysoka moralność cechująca H. Grajewskiego jako pracownika nauki i wychowawcę młodego pokolenia jest w swej wartości równoważna wynikom Jego pracy naukowej.

Przytoczę tu jeszcze fakt, który rzuca przejmujące światło na osobowość H. Grajewskiego. Oto, gdy na dwa dni przed śmiercią, będąc już w stanie beznadziejnym i bez żadnego ratunku po bezskutecznych zabiegach lekarskich, odbył rozmowę telefoniczną (trwającą z Jego inicjatywy aż 1½ godziny) na temat bieżących spraw naukowych — szczególną radość sprawiała Mu myśl o spodziewanej nagrodzie konkursowej za rozprawę habilitacyjną opracowaną w Jego Zakładzie, i ten swój optymizm starał się wpoić autorce rozprawy. Henryk Grajewski okazał się w tym, jak i w całym Swym życiu oraz w pracy naukowej — człowiekiem i uczonym mocnego charakteru i gorącego serca, oddanym bez reszty sprawie nauki i sprawom innych ludzi.

WŁADYSŁAW SOBOCINSKI (Warszawa)

BIBLIOGRAFIA OPUBLIKOWANYCH PRAC NAUKOWYCH PROFESORA DRA HABIL. HENRYKA GRAJEWSKIEGO

1956

1. Kara śmierci w prawie polskim do połowy XIV wieku. Warszawa 1956. Wydawnictwo Prawnicze, ss. 272. Rec.: W. Sawicki, Państwo i Prawo, XII: 1957, z. 2, s. 371 - 377; G. Langrod, Revue Internationale de Droit Comparé, nr 1, 1958, s. 202.

1957

2. Zapomniany projekt konstytucji polskiej z 1807 r. (Grzegorza Biciawskiego poglądy na państwo i prawo). W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1957, z. 6, s. 89 - 126.

1958

3. Przyczyny przestępczości w ujęciu ustawodawstwa Polski przedrozbiorowej. W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1958, z. 9, s. 201 - 223.
4. Rec.: H. v. Hentig, Die Strafe. T. I, Frühformen und kulturgeschichtliche Zusammenhänge. Berlin-Göttingen-Heidelberg 1954, ss. V+429 i T. II — Die modernen Erscheinungsformen. Berlin-Göttingen-Heidelberg 1955, ss. VII+415. W: Czasopismo Prawno-Historyczne. T. X : 1958, z. 2, s. 448 - 460.

1959

5. Poglądy na przyczyny przestępczości w piśmiennictwie dawnej Polski. W: *Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1959, z. 14, s. 153 - 198.*
6. Rec.: M. J. Odenheimer, *Der christlich-kirchliche Anteil an der Verdrängung der mittelalterlichen Rechtsstruktur und an der Entstehung der Vorherrschaft des staatlich gesetzten Rechts im deutschen und französischen Rechtsgebiet. Ein Beitrag zur historischen Strukturanalyse der modernen kontinental-europäischen Rechtsordnungen.* Basler Studien zur Rechtswissenschaft, Heft 46. Bazylea 1957, ss. XII+165. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XI : 1959, z. 2, s. 302 - 311.*
7. Aleksander Napoleon Dybowski i jego projekt konstytucji dla Polski z 1848 roku. Łódź 1959, ss. 127, tabl. 10, bibliografia. Rés. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału II Nauk Historycznych i Społecznych, nr 28. Rec.: P. Brock, *The Slavonic and East European Review. T. 40 : 1961 nr 94, s. 262 - 264.*

1960

8. Komitet Emigracji Polskiej z 1848 roku. (Nieznana karta z dziejów Wielkiej Emigracji). Łódź 1960, ss. 176. Rés., bibliografia. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału II Nauk Historycznych i Społecznych, nr 34. Res.: S. Kieniewicz, *Przegląd Historyczny, T. LII, 1961 nr 1, s. 185 - 190*; A. Lewak, *Kwartalnik Historyczny, R. LXVIII, 1961, nr 2, s. 523 - 525*; P. Brock, *The Slavonic and East European Review, T. XL, nr 94, 1961, s. 262 - 264.*
9. Rec.: E. Fischer, *Die Hauszerstörung als strafrechtliche Massnahme in deutschen Mittelalter.* Stuttgart 1957, ss. 186. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XII : 1960, z. 1, s. 269 - 274.*
10. Rec.: T. M. Kultielejew, *Ugołownoje obycznoje prawo kazachow (S momenta prisojedinienija Kazachstana k Rossii do ustanowlenija sowjetskoj własiti).* Alma Ata 1955, ss. 302. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XII : 1960 z. 2 s. 353 - 360.*

1961

11. Problemy historii państwa i prawa Bułgarii. Rec. z pracy Andrejew Michaił, Angelow Dimitar, *Istorijska na bulgarskata darżawa i prawo.* 2 Jzd. Sofija 1959. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIII: 1961, z. 1, s. 127 - 137.*
12. Rec.: V. Niitemaa, *Das Strandrecht in Nordeuropa im Mittelalter.* Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B, T. 94. Helsinki 1956, ss. 416. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIII : 1961, z. 2, s. 280 - 284.*

1962

13. Z zagadnień ideologii prawodawstwa w trzynastym wieku. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIV : 1962, z. 2, s. 215 - 225.*
14. Rec.: E. Kaufmann, *Aequitatis iudicium, Königsgerecht und Billigkeit in der Rechtsordnung des frühen Mittelalters.* Frankfurt a.M. 1959, ss. 135. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIV : 1962, z. 1, s. 197 - 201.*
15. Rec.: P. E. Wallén, *Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht.* Lund 1958, ss. 343. W: *Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIV; 1962, z. 2, s. 227 - 232.*

1963

16. Jan Adamus i jego twórczość. W: Rocznik Łódzki, T. VII : 1963, s. 203 - 210.
17. Jan Adamus 1896 - 1962. W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1963, z. 31, s. 179 - 194.
18. Bibliografia ważniejszych prac Jana Adamusa. W: Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XV : 1963, z. 1, s. 332 - 336.
19. Jan Adamus. W: Państwo i Prawo, R. XVIII : 1963, z. 1, s. 114 - 115.

1964

20. Jan Adamus, O kierunkach polskiej myśli historycznej. Wydanie pośmiertne. Z papierów po Zmarłym do druku przygotował i przedmową opatrzył Henryk Grajewski. Łódź 1964, ss. 80. Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych nr 52.
21. Jan Adamus 1896 - 1962, Wspomnienie pośmiertne. W: Życie Szkoły Wyższej, R. XII : 1964, nr 2, s. 94 - 95.
22. Grzywny karne. W: Słownik Starożytności Słowiańskich, T. II, cz. 1. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 177 - 178 (wspólnie z Janem Adamusem).
23. Jan Schultz Szulecki i jego Tractatus historico-politicus de Polonia nunquam tributaria (1694). Studium z dziejów polskiej literatury prawniczej. Łódź 1964, ss. 71. Bibliografia. Rés. Indeks osób. Łódzkie Towarzystwo naukowe. Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych nr 53. Rec.: K. Kubik, Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. R. VII : 1964, nr 12, s. 320 - 323; W. Hejnosz, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1966, nr 1, s. 168; W. Maisel, Studia Źródłoznawcze, T. XII : 1967, s. 196 - 197; K. Kubik, Przegląd Historyczno-Oświatowy, R. XI : 1968, nr 2, s. 242 - 245.

1965

24. Jan Adamus. W: Sprawozdania z czynności i posiedzeń ŁTN 1957 - 1962. Łódź 1965, s. 393 - 395.
25. Komitet Emigracji Polskiej. W: Sprawozdania z czynności i posiedzeń ŁTN 1957 - 1962. Łódź 1965, s. 277 - 278.

1966.

26. Felicjan Abdon Wolski i jego projekt konstytucji dla Polski z 1840 roku. Łódź 1966, ss. 155. Sum. Bibliografia, indeks rzeczowy, indeks nazwisk. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych nr 61. Rec.: Wł. Sobociński, Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XIX : 1967, z. 2, s. 219 - 225.
27. Nieznany rękopis systematycznego układu prawa polskiego Jana Sierakowskiego. W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1966, z. 47, s. 107 - 113.

1967

28. Prawo zwyczajowe w Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia Jakuba Przyłuskiego. W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1967, z. 52, s. 113 - 132.

1969

29. Artykuł statutu warszawskiego o przymusowej sprzedaży sołectwa. Garść uwag źródłoznawczych. W: Czasopismo Prawno-Historyczne, T. XXI: 1969, z. 1, s. 121 - 157.

1970

30. Granice czasowe mocy obowiązującej norm dawnego prawa polskiego. Łódź 1970, ss. 126. Rés. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych nr 71. Rec. K. Bukowska-Gorgoni, Czasopismo Prawno-Historyczne, t. XXIV, 1972, z. 1, s. 250 - 253.

1971

31. Zasada *lex retro non agit* w praktyce sądów polskich do połowy XVI wieku. Łódź 1971, ss. 90. Rés. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Prace Wydziału II — Nauk Historycznych i Społecznych nr 73.
32. Próba ochrony praw nabytych w peticie warszawskim z 1423 r. W: Zeszyty Naukowe UŁ, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Seria I, Łódź 1971, z. 83, s. 3 - 16.

W druku:

33. Litwin Józef (Hasło) w: Polski Słownik Biograficzny, T. XVII, z. 3.
34. W opracowaniu redakcyjnym: Komentarz zawarty w Najstarszym Zwodzie Prawa Polskiego.

Opracowała

FILOMENA BORTKIEWICZ (Łódź)

MICHAŁ WYSZYŃSKI

(1890 - 1972)

Dnia 26 stycznia 1972 r. zmarł we Wrocławiu profesor dr Michał Wyszyński. Nauka prawa utraciła w nim doskonałego znawcę prawa kanonicznego, średnio-wiecznego polskiego i rzymskiego. W tych bowiem trzech dziedzinach obracały się zainteresowania Zmarłego¹.

Prof. Michał Wyszyński urodził się 21 września 1890 r. w Wyżnianach (ZSRR). Wykształcenie średnie otrzymał w III, a później w VI gimnazjum lwowskim. Maturę dojrzałości złożył w 1910 r. i w tymże roku wpisał się na listę słuchaczy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza. Na tymże Uniwersytecie ukończył Wydział Prawa, a w latach 1916 - 1918 odbył dwuletnie studia na Uniwersytecie w Innsbrucku. Tam uzyskał doktorat na podstawie dysertacji: *Die Ursachen und Anfänge des Freieitskampfes der Makkabäer*².

W latach 1921 - 1924 pełniąc obowiązki asystentki uczęszczał na sławne wówczas seminarium Oswalda Balzera i Władysława Abrahama³. Pod kierunkiem ostatniego ze wspomnianych Mistrzów napisał pracę *Reguły de annali possessore i de triennali possessore a nowy kodeks prawa kanonicznego* i na jej podstawie uzyskał *veniam legendi* w zakresie prawa kanonicznego. Z uczestnictwa w pracach seminarium Władysława Abrahama powstały studia nad dziesięciną w prawie kościelnym

¹ Bibliografię Prof. dra Michała Wyszyńskiego opracował ks. bp W. Urban, Por. Prawo Kanoniczne (197).

² Innsbruck, Universität 1918.

³ Por. Przegląd Teologiczny 5 (1924).

i polskim XIV w. Do dziś uchodzą te prace za nieprzedawnione źródło informacji w zakresie opracowanej problematyki⁴.

Lata 1929 - 1930 spędził prof. Wyszyński jako stypendysta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na studiach w Rzymie. W 1930 r. został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego na Wydziale Teologii Uniwersytetu Jana Kazimierza. Na tym stanowisku pozostał do czasów wojny. W tych właśnie latach opublikował w kraju i za granicą szereg prac z zakresu prawa kanonicznego i historii średniowiecznego prawa polskiego.

Wojna przerwała na długie lata działalność pisarską prof. Wyszyńskiego. Okupację hitlerowską spędził on w Warszawie. Brał udział w tajnym nauczaniu. Wziął też udział w powstaniu warszawskim jako kapelan polowy walczących oddziałów.

Po wojnie objął prof. Michał Wyszyński wykłady na nowo utworzonym Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Początkowo wykładał historię prawa kościelnego, a potem prawo rzymskie. W 1948 r. został mianowany profesorem zwyczajnym. W roku akademickim 1954/55, po zamknięciu Wydziału Prawa w Toruniu, na wniosek prof. dr Jerzego Falenciaka został przeniesiony do pracy w Katedrze Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego.

Okres wrocławski był, jak mi się wydaje, okresem w życiu profesora Wyszyńskiego bardzo szczęśliwy. Został tam wielu przyjaciół jeszcze z czasów lwowskich. Pozyskał, w żywym środowisku naukowym, przyjaciół nowych, którzy razem tworzyli właściwy, sympatyczny klimat do pracy i dla działalności naukowej. Siedemdziesiąt rocznicę urodzin i trzydzieści lat pracy dydaktycznej Profesora uhonorowało środowisko naukowe wrocławskie wręczeniem Mu pięknej książki pamiątkowej⁵. Złożyły się na nią prace przyjaciół i uczniów.

W roku 1959, po latach trzydziestu, znalazł się Profesor Wyszyński na krótko we Włoszech, by wraz z prof. Janem Baszkiewiczem reprezentować naukę polską na międzynarodowym kongresie, którego obrady poświęcone były doktrynie prawnej Bartolusa di Sassoferrato. Wygłosił tam odczyt *Utrum statutum — consuetudo Bartoli in ius Poloniae influxum habere potuerit*, który następnie opublikowany został w *Acta*⁶ tego kongresu.

We Wrocławiu praca naukowa Profesora koncentrowała się głównie na prawie rzymskim. Począwszy od 1956 r. publikuje szereg prac⁷ na jeden z najtrudniejszych tematów w prawie rzymskim: *metus*. Studia nad *metus* znalazły apogeum w pięknej rozprawie napisanej wspaniałą łaciną, a zatytułowanej: *De matrimonio Romano ob metu contracto*⁸. Punktem centralnym pracy jest interpretacja fragmentu Celsusa (Digesta 23.2.22): *Si patre cogente duxit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur*. Zdaniem Profesora Wyszyńskiego klasyczna wersja tego fragmentu brzmiała: *Si patre cogente ducit uxorem, quam non duceret, si sui*

⁴ Por. *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej*. Czaszy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Pamiętnik Historyczno-Prawny, t. 8, Lwów 1929, s. 129; por. także Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie 8 (1928), s. 190 - 192; 9 (1929), s. 48 - 49; Przegląd Teologiczny 10 (1929), s. 77 - 97.

⁵ Księga ukazała się jako tom specjalny Zeszytów Naukowych Uniwersytetu Wrocławskiego. Prawo VIII, 1961; por. także H. Kupiszewski, *Onoranze a M. Wyszyński* (Iura 14 (1963) s. 220).

⁶ Por. Bartolo di Sassoferrato. *Studi e documenti per il VI centenario*, vol. 1 (1961).

⁷ Por. *Metus maioris malitatis w prawie rzymskim* (Zeszyty Naukowe UW. Ser. A 6 (1956); *Quamvis si liberum esset noluissem — tamen coactus volui*, po angielsku w Symb. R. Taubenschlag ded. 3 (1957), po polsku Zeszyty Naukowe UW Ser. A 15 (1958); *Metus reverentialis w rzymskim i kanonicznym prawie małżeńskim*, Prawo Kanoniczne 4 (1961).

⁸ Prace Wrocławskiego Tow. Nauk. Ser. A 80 (1962).

arbitrii esset, contrahit tamen matrimonium. Autor przekonywająco uzasadnił, dlaczego małżeństwo zawarte *cogente patre* było w rzymskim prawie klasycznym ważne. Praca jest równocześnie ważnym przyczynkiem do badań wpływu filozofów greckich na prawników rzymskich. Jest też przykładem, jak te badania należy prowadzić. Studia Profesora na *metus* zostały wysoko ocenione przez romanistów⁹ i na dobre weszły do literatury światowej; są też powoływane w nowo ukazujących się podręcznikach.

Profesora Wyszyńskiego poznałem w latach pięćdziesiątych, kiedy z Torunia, a później z Wrocławia przyjeżdżał do profesorów Rafała Taubenschlaga, Karola Koraniego, Jakuba Sawickiego, z którymi się przyjaźnił. Przedmiotem ich rozmów, jakże często, byli wielcy mistrzowie historii prawa na Uniwersytecie Jana Kazimierza i Jagiellońskim, pod adresem których padało zawsze wiele ciepłych słów.

U profesora Wyszyńskiego podziwiałem znanstwo i kompetencję w różnych dziedzinach wiedzy. Miałem i mam to nieodparte przeświadczenie, że głęboka znajomość dziedzictwa antyku: filozofii greckiej, chrześcijaństwa i prawa rzymskiego, a więc tego wszystkiego, co wpłynęło na naszą kulturę współczesną, pozwala mu patrzeć na ludzi i świat z życzliwością i optymizmem.

Był Profesor Wyszyński wielkim uczonym i humanistą w najszerszym i najgłębszym tego słowa znaczeniu. Był człowiekiem dla ludzi serdecznym i życzliwym — takim też pozostanie w naszej pamięci.

HENRYK KUPISZEWSKI (Warszawa)

⁹ Por. Max Kaser, ZSS 80 (1963) s. 522 i n.; E. Volterra, Iura 14 (1963) s. 343 i n. Na stronie 351 tak oto E. Volterra kończy wywody o książce Wyszyńskiego: *I rilievi, che ho qui brevemente avanzato, mostrano quanto lo scritto del Wyszyński sia ricco di spunti nuovi e di vedute originali e come riesca, impostando il problema su un piano diverso da quello dei suoi predecessori, a suscitare vivissimo interesse e spingere a ulteriori ricerche. Il contributo recato dall'Autore alla conoscenza della concezione giuridica del matrimonio è, sotto molti aspetti, veramente notevole e degno della più attenta considerazione.*

